

Особливості злочинів у сфері охорони культурної спадщини, що вчиняються організованими злочинними групами

Кулакова Наталія Володимирівна – професор кафедри кримінології та КВП Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

У статті досліджуються проблеми охорони об'єктів культурної спадщини в Україні; аналізується законодавство, яким передбачається та гарантується охорона культурної спадщини.

Ключові слова: культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, об'єкти охорони культурної спадщини, організовані злочинні групи, організована злочинність.

Постановка проблеми. В основі гуманітарної політики нашої держави лежить збереження культурної спадщини, як невід'ємної частини світового культурного надбання. Збереження і примноження культурного надбання забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів. Базові принципи охорони об'єктів культурної спадщини зафіксовані в Основному законі держави, ратифікованих парламентом України міжнародних конвенціях, законодавчих актах щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких, закони України “Про охорону культурної спадщини”, “Про охорону археологічної спадщини”, “Про музеї та музейну справу”, “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” та інших нормативних актів. Разом з тим, сьогодні спостерігається збільшення інтересу до об'єктів культурної спадщини, незаконний обіг яких став одним із напрямків організованої злочинності, що дає значні прибутки. Незаконне заволодіння предметами культурної спадщини – досить вигідне вкладання капіталу, засоби реалізації незаконно отриманих доходів. Предмети, що представляють історичну, художню або культурну цінність, розкрадаються не тільки з приватних колекцій,

але і з вітчизняних музеїв, сховищ, художніх галерей. Проблема збереження культурного надбання є одним із завдань нашої держави. Суспільна небезпека посягань на об'єкти культурної спадщини обумовлена не тільки тим, що завдається шкода матеріальним інтересам, але й, головне, духовним потребам суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правової охорони об'єктів культурної спадщини неодноразово приділялася увага в юридичній науці, причому досліджувалися різноманітні аспекти цього правового інституту в залежності від галузі права. Особливості цивільно-правової охорони культурної спадщини досліджувалися О. П. Сергесвим, С. Г. Долговим, А. П. Фоковим, М. В. Васильєвим, І. В. Савельєвим, міжнародно-правовий захист культурних цінностей досліджувався у працях М. М. Богуславського, Л. М. Галенської, С. Н. Молчанова Л. Прессуйр (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія), особливості розслідування злочинів, що посягають на об'єкти культурної спадщини, вивчали Р. В. Асейкін, В. В. Базелюк, Є. П. Гайворонський, Т. Г. Каткова, Т. В. Каткова, О. С. Кофанова та інші.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В останні роки проблемі відповідності національного законодавства щодо охорони культурної спадщини міжнародно-правовим актам, у яких розвинуто основні положення правового інституту культурної спадщини, присвячено дисертаційні дослідження О. І. Мельничука, В. В. Максимова, С. М. Молчанова, Н. О. Потапова та Р. Б. Булатва. Особливості державно-правової охорони культурної спадщини досліджено в монографіях Н. В. Михайлової, адміністративно-управлінські аспекти охорони пам'яток культури розкрито в працях А. М. Артюняна, Н. Д. Бобосєдової, В. Я. Настюк та ін.

Формулювання цілей статті. Питання охорони об'єктів культурної спадщини частково висвітлено в науці кримінального права та кримінології. Комплексне розв'язання проблеми можливе при ефективній реалізації державної політики у сфері запобігання за шляхом розроблення та здійснення системи заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів. Завданням даної статті є розкриття сучасної практики боротьби з посяганнями на об'єкти культурної спадщини, що вчиняються організованими групами.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне законодавство забезпечує реалізацію і захист конституційних прав громадян України у сфері культури. Конституція України, закони “Про культуру”, “Про охорону культурної спадщини”, “Про охорону археологічної спадщини”, “Про музеї та музейну справу”, “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” та інші нормативно-правові документи забезпечують реалізацію і захист конституційних прав громадян України у сфері культури: збереження і примноження національного культурного надбання; створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них; визначення пріоритетів державної політики у сфері культури, форм, підстав, умов та порядку надання державної підтримки культури, гарантій невтручання держави у творчі процеси, механізму впливу громадськості на формування і реалізацію державної політики у сфері культури; охорону національного культурного надбання, в тому числі культурної спадщини [1]. Вітчизняне законодавство у сфері охорони культурної спадщини та культурних цінностей базується на положеннях міжнародних нормативно-правових актів.

Сьогодні в умовах глобалізації проблема охорони об’єктів культурної спадщини набуває все більшого значення. Проблема збереження культурної спадщини та недопущення її незаконного вивозу з країни стала особливо актуальною у зв’язку із сучасними процесами, оскільки об’єкти культурної спадщини та культурні цінності все частіше втягуються у торговий обіг. На жаль, процеси, що обумовлені лібералізацією цього обігу, сприяли зміні відношення до завдань і способів охорони культурної спадщини.

За даними МВС України, за 2001–2012 рр. було вчинено більше трьох тисяч злочинів, пов’язаних із викраденням антикваріату, творів мистецтва, з яких майже половину розкрито, а протягом 2013 року всього посягань на художні, історичні та інші культурні цінності було вчинено – 36 кримінальних правопорушень, серед них найбільшу частину складають діяння, що були вчинені у квартирах і приватних будинках – 32, а за чотири місяці 2014 р. – 65, з них 55 – у квартирах і приватних будинках, завдана шкода складає – 70 184 тис. грн [2].

Об’єктом посягання є предмети фалеристики, медальєрики, геральдики, образотворчого мистецтва, архітектурні пам’ятки. Злочинці виявляють інтерес до друкованих видань, предметів релігійних культів, архівних документів, музичних інструментів. До Каталогу викрадених культурних цінностей з державних музеїв і приватних колекцій потрапило більше 1000 предметів (каталог був складений на базі матеріалів, що надані МВС України, Міністерством культури України, а також регіональними управліннями культури) [3, с. 4].

Тільки на сьогоднішній день у базі Генерального секретаріату Інтерполу зберігається

інформація про близько 40 мільйонів викрадених документів, серед яких 173 об’єкти, які є предметами культурної спадщини України, та в міжнародний розшук оголошено майже 900 осіб, які їх вчинили [4].

Кількість крадіжок із приватних і державних колекцій з кожним роком збільшується приблизно на 9,0 %. Рівень розкриття у цій сфері, за даними відповідного відділу Інтерполу, не перевищує 3,0 %. Науково-дослідний інститут “Система статистики культури ЮНЕСКО” (ССК ЮНЕСКО. Монреаль. Канада¹) у доповіді 2010 року вимушений був визнати, що відсутній у будь-якій країні світу Єдиний реєстр так званої бази даних культурних цінностей (усіх форм власності – приватної, державної, громадської), можна говорити лише про констатацію правопорушень, але не про створення механізмів недопущення таких дій².

Злочини, що посягають на об’єкти культурної спадщини, характеризуються високим рівнем латентності. Більша частина крадіжок таких предметів учиняється з приватного володіння (до 80,0 %), біля 1,0 % – з місць відправлення релігійного культу та ікони, як предмет посягань, складають до 70,0 % від усіх викрадених предметів. Більша частина крадіжок об’єктів культурної спадщини вчиняється при безпосередній участі осіб, які мають до них доступ: робітники бібліотек, реставраційних майстерень, співробітники музеїв. У якості запобіжних заходів сьогодні необхідно створити єдину базу даних про осіб, засуджених за вчинення злочинів, предметом яких є об’єкти культурної спадщини.

Вперше спробу охорони культурної спадщини на міжнародному рівні було здійснено на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр., на яких було прийнято 13 конвенцій, що започаткували формування принципів і норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об’єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей [5, 6].

Одну з перших спроб розробити понятійний апарат об’єктів охорони культури було зроблено Міжнародною хартією, прийнятою на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів з питань збереження монументальних пам’яток, що відбувся у Венеції (травень 1964 р.) та Конвенцією про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. [7].

¹ Система статистики культури ЮНЕСКО 2009 р. (ССК–2009) – результат спільної праці Інституту статистики ЮНЕСКО (ІСЮ) і Сектору культури ЮНЕСКО. Ця система створена на основі ССК–1986, перероблена версія методології статистики культури ЮНЕСКО врахувала новітні концепції, що сформувалися у цій сфері після 1986 року, враховуючи новітні технології.

² Тамойкін М., проф., Ph. D., директор НІІ стандартизації, атестації та ліцензування у сфері культури при НАРККІ Міністерства культури.

Законом України “Про культуру” визначено правові засади діяльності та регулювання суспільних відносин, що пов’язані зі збереженням культурної спадщини та культурних цінностей. Також цим Законом передбачено використання терміну національне культурне надбання, під яким розуміється – сукупність унікальних культурних цінностей, об’єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України [1].

Критерії визначення культурної спадщини і культурних цінностей відрізняються фізичними відмінностями об’єктів. Але, не зважаючи на застосування різних понять у нормативно-правових документах у сфері охорони культурного надбання нашої держави, основним завданням цих законів є система заходів їх охорони. Метою нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини є захист і збереження культурного надбання як основи національної культури [8].

Чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за посягання на об’єкти культурного надбання, а саме: ст. 179 КК України “Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь”. Об’єктивна сторона злочину виявляється у вчиненні щодо релігійних святинь одного з трьох діянь, альтернативно визначених у диспозиції ст. 179 КК України: їх 1) незаконне утримування, 2) осквернення, 3) знищення. Суб’єктивна сторона злочину характеризується лише умисною виною, вид умислу прямий. Суб’єкт злочину – будь-яка особа, що досягла 16-річного віку; ст. 201 КК України “Контрабанда”. Основним безпосереднім об’єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК України. Під товарами розуміється будь-яке рухоме майно, в тому числі й культурні цінності, під якими розуміються об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції й монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; ст. 298 КК України “Незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини”. Безпосереднім об’єктом злочину є суспільна моральність у сфері духовного та культурного життя. Правовий режим пам’яток – об’єктів культурної спадщини, які є предметом злочину, встановлюється законами та іншими нормативно-правовими актами. Пам’ятка культурної спадщини – об’єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам’яток України; ст. 298-1 КК України “Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду. Об’єктом злочину є су-

спільна моральність у сфері духовного та культурного життя” [10].

У більшості випадків посягання на об’єкти культурної спадщини відбувається з метою їх вивозу за межі країни в Західну Європу, США, Японію, Китай, де вже тривалий час діє багатомільярдний ринок культурних цінностей (“арт-ринок”). Наприклад, серед предметів контрабанди культурні цінності займають провідне місце, чим більша цінність того або іншого викладеного предмету, тим більша вірогідність його вивозу закордон. На жаль, у вітчизняному законодавстві не враховано, що контрабанда культурних цінностей має організований характер. Безпосередніми виконавцями є особи, звільнені від митного контролю. Також відсутня норма щодо відповідальності за дії, пов’язані з неповерненням предметів культурного надбання на територію України, саме це не відображає реальної небезпеки та реального розповсюдження таких дій. Питання боротьби зі злочинними посяганнями розглядаються розрізнено – окремо знищення, пошкодження або контрабанда. Але це не дозволяє боротися з організованою злочинністю в даній сфері, виявляти всі злочинні взаємозв’язки: замовник злочину – особи, що вчинили розкрадання або викрадення – перевезення об’єктів культурної спадщини за межі країни – покупець. Саме це спрямовує зусилля правоохоронних органів на боротьбу зі злочинцями-одинаками. Але на міжнародному рівні, ще у 1970 р. Конвенцією ЮНЕСКО “Про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності” було запропоновано комплекс заходів щодо запобігання вчинення злочинних посягань на об’єкти культурної спадщини організованою злочинністю [11]. Діючі міжнародно-правові акти по захисту культурних цінностей, безсумнівно, володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об’єктів культурної спадщини.

Чинне кримінальне законодавство не має систематизованого підходу до злочинів, що посягають на культурне надбання. Норми, які передбачають відповідальність за посягання на об’єкти культурної спадщини та культурні цінності, визначені різними Розділами Особливої частини КК України. Крім цього, існує проблема точного визначення в законі суттєвих властивостей та юридичних ознак, що характеризують об’єкти культурної спадщини, як предмети злочинів. Актуальність даної проблематики обґрунтовується тим, що, характеризуючи об’єкти культурної спадщини та культурних цінностей, ознаки виступають в якості об’єктивної складової підстави кримінальної відповідальності у комплексі з іншими ознаками складів злочинів, що вчиняються щодо культурної спадщини. Це обумовлено такими факторами: 1) законодавець у чинному кримінальному законі для визначення практично тих самих предметів злочинів користується різною термінологією, не розкриваючи в кримінально-правових нормах зміст того чи

іншого поняття; 2) при застосуванні опису предметів злочинних посягань, що вчиняються по відношенню до культурних цінностей, законодавець використовує наступне формулювання: у ч. 1 ст. 201 КК України “культурні цінності, під якими розуміються об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України”; ст. 298 КК України “об’єкти археологічної спадщини, об’єкти культурної спадщини”; ст. 298-1 КК України “документи чи унікальні документи”. Тому сьогодні склалася ситуація щодо використання різноманітних понять при забезпеченні режиму кримінально-правової охорони об’єктів культурної спадщини. Подолання такої проблеми має виключне значення як з позиції юридичної науки, так і з точки зору правозастосовної практики.

Також необхідно звернути увагу на одну з обов’язкових ознак, що характеризує об’єкти культурної спадщини, їх високу матеріальну вартість. Об’єкти культурної спадщини, будучи особливо значущими для суспільства, як результати матеріальної та інтелектуальної праці, разом з тим розглядаються як майно. Вони володіють вираженими у грошовій характеристиці вартісними властивостями і можуть виступати об’єктом купівлі-продажу, перебувати у власності, користуванні, розпорядженні фізичних або юридичних осіб, держави. Таким чином, об’єкти культурної спадщини мають статус майна. Але, незважаючи на таку їх властивість, ця ознака не може вважатися їх змістовною характеристикою, вона є похідною, оскільки це обумовлено їх підвищеною суспільною значимістю, унікальністю з точки зору історії, мистецтва, архітектури.

Особливу увагу в законодавстві необхідно приділити відповідальності за вчинення посягань на об’єкти культурної спадщини організованими групами. Кримінальне законодавство, на жаль, сьогодні не виконує свого призначення, що призвело до нездатності законодавчої, виконавчої та судової влади встановити і підтримувати правовий порядок у сфері охорони культурного надбання. Сьогодні сформувалася кримінальна структура, для якої керівництво та управління злочинним середовищем стало надприбутковою та безпечною сферою діяльності. Вчинення злочинів організованою злочинністю у сфері культурної спадщини є достатньо нове суспільно небезпечне діяння, яке не контролюється діючим законодавством і не вкладається в традиційні кримінально-правові схеми. Наявність таких структур – доказ слабого національного контролю за діяльністю організованої злочинності, його відставання від інтенсивного зростання злочинності у сфері культурної спадщини є результатом інерції усвідомлення суспільно-небезпечних діянь, чим скористалися швидко реагуючі на всі зміни організовані злочинні групи.

Комплексне розв’язання проблеми забезпечення кримінально-правової охорони культурної спадщини та культурних цінностей можливе

при уніфікації законодавства різних країн, на основі якого буде здійснюватися боротьба з організованою злочинністю. Небезпека, що лежить в основі існування та діяльності організованої злочинності, визнається ООН та іншими міжнародними державами. ООН та Інтерпол намагаються об’єктивізувати дане явище, виявити тенденції його розвитку, розробити найбільш ефективні заходи єдиного контролю.

Забезпечення охорони культурної спадщини та культурних цінностей можливе при ефективній реалізації державної політики у сфері запобігання шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів і Міністерства культури України, діяльність яких повинна бути спрямована на розробку конкретних заходів підвищення ефективності запобіжних заходів.

Список використаних джерел

1. Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17/page>.
2. Дані Управління статистичної інформації та аналізу Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України / Відомчий документ.
3. Каткова Т. Г. Особливості розслідування злочинів, пов’язаних із посяганнями на культурну спадщину / Т. Г. Каткова, Т. В. Каткова. – Х. : Право, 2011. – 240 с.
4. Неволя В. В. Співпраці України з Інтерполом виповнилося 20 років [Електронний ресурс] / В. В. Неволя. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/831142;jsessionid=7F04E301C7982F048EA9C49587BF5208>.
5. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
6. Брюссельська декларація про закони та звичаї війни / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html>.
7. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта / [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/hague54.pdf.
8. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page>.
9. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III (ред. станом на 31 жовт. 2014 р.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
11. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності :

прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print1390245714693219.

В статье исследуются проблемы охраны объектов культурного наследия в Украине; проанализировано законодательство, гарантирующее и регулирующее порядок охраны объектов культурного наследия.

This article examines the basis legal protection of cultural heritage of Ukraine; analyses legislation, which provides and guarantees the right on protection of cultural heritage, organized crimes groups, organized crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 20 листопада 2014 року.